

ΕΝΑ

Ινστιτούτο
Εναλλακτικών
Πολιτικών

Κοινωνικά κινήματα και κρίση δημοκρατίας

Δημήτρης Παπανικολόπουλος,
Διδάκτωρ Πολιτικής Επιστήμης,
Ερευνητής των Κοινωνικών Κινήματων

Τα κινήματα έφεραν τη δημοκρατία

Αρχικά πρέπει να ξεκαθαρίσουμε το εξής: τα κοινωνικά κινήματα είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τη *δημοκρατία*. Η τελευταία είναι ένα καθεστώς το οποίο προέκυψε, τις περισσότερες φορές, ύστερα από παρατεταμένους λαϊκούς αγώνες, με τις διευθετήσεις των ελίτ να έρχονται δεύτερες σε σημασία ως ερμηνευτικές παράμετροι για την άνοδό της (Tilly, 2011). Οι αγώνες αυτοί συνήθως διατηρούνται στη μνήμη της (δημοκρατικής) κοινωνίας και την εμπνέουν. Σε στιγμές κινδύνου, μάλιστα, οι πολίτες ανακαλούν αυτές τις γενέθλιες πράξεις της δημοκρατίας προκειμένου να απονομιμοποιήσουν τις αντιδημοκρατικές ενέργειες κυβερνήσεων ή άλλων παραγόντων. Η αιτιακή σχέση μεταξύ αγώνων για τον εκδημοκρατισμό και δημοκρατικού καθεστώτος δεν αφήνει πολλά περιθώρια για αμφισβήτηση της ιδέας ότι ο λαός είναι ο εγγυητής του δημοκρατικού καθεστώτος.

Η δημοκρατία τροφοδοτεί τα κινήματα

Με τη σειρά του, το δημοκρατικό καθεστώς αποτελεί το πλέον ευνοϊκό περιβάλλον για να «ανθίσουν» τα κοινωνικά κινήματα, καθώς τους προσφέρει τις «πολιτικές ευκαιρίες» που έχουν ανάγκη – για να εκφραστώ με τους όρους της σύγχρονης πολιτικής θεωρίας (δες σχετικά della Porta and Diani, 2010). Σε κανένα άλλο καθεστώς τα κινήματα δεν απαντώνται με τέτοια συχνότητα, δεν απολαμβάνουν τέτοια δημοσιότητα και τέτοιο βαθμό θεσμοποίησης, ενώ πουθενά αλλού δεν συμμετέχει τόσο μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού σε κινηματικές δραστηριότητες. Όχι άδικα, οι αναπτυγμένες δημοκρατικά και οικονομικά κοινωνίες έχουν αποκληθεί και «κινηματικές κοινωνίες» (Meyer, 1997).

Βέβαια, θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς ότι οι επαναστάσεις που εμπνέουν τον δημοκρατικό κόσμο μέχρι τις μέρες μας, οι οποίες δικαίως μπορούν να θεωρηθούν κολοσιαία γεγονότα σε σχέση με τα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα, τόσο από πλευράς κοινωνικής συμμετοχής όσο και από πλευράς αποτελεσμάτων, πραγματοποιήθηκαν ενάντια σε μη δημοκρατικά καθεστώτα. Αυτό δεν σημαίνει ότι η δημοκρατική εποχή στερείται ανάλογου δυναμισμού. Σημαίνει απλά πως τα δημοκρατικά καθεστώτα επιτρέπουν στους ανθρώπους και τις κοινωνικές ομάδες να επιδιώξουν να επιτύχουν τους στόχους τους χωρίς αιματηρά μέσα. Ούτε όμως σημαίνει ότι η έλευση της δημοκρατικής εποχής πρόκειται να φέρει το τέλος των επαναστάσεων. Μπορεί ενδεχομένως να έχουν περιοριστεί στην επικράτεια της δημοκρατίας, καθώς η συντριπτική πλειοψηφία των πολιτών δεν διανοείται να διακινδυνεύσει τις ελευθερίες που απολαμβάνει με το σκεπτικό ότι μπορεί να αποκτήσει περισσότερες αν επιβιώσει από την επαναστατική αναταραχή· αλλά κανείς δεν

πρέπει να αποκλείσει ότι οι εγγενείς περιορισμοί της δημοκρατίας¹ θα γίνονται ανεκτοί και στο μέλλον².

Τα κινήματα δίνουν ζωή στη δημοκρατία

Με τη σειρά τους, τα κοινωνικά κινήματα στηρίζουν τη δημοκρατία. Οι εκλογές κάθε τέσσερα χρόνια δεν επαρκούν για να εξασφαλίσουν την πρωταγωνιστική παρουσία της κοινωνίας, ούτε τα κόμματα έχουν την οργανωτική δυνατότητα να παρακολουθούν τις αλλαγές στις διαθέσεις όλων των κοινωνικών ομάδων που υποτίθεται ότι εκπροσωπούν στο πολιτικό επίπεδο. Μια δημοκρατία που ζωντανεύει κάθε τέσσερα χρόνια είναι μια αδύναμη δημοκρατία, αν όχι μια δημοκρατική διευθέτηση *contradictio in terminis*. Η δημοκρατία χρειάζεται τα κοινωνικά κινήματα για να λειτουργεί σύμφωνα με το σκοπό της, δηλαδή για την εξασφάλιση της λαϊκής κυριαρχίας. Και επειδή στη *mainstream* δημοκρατική θεωρία είθισται να θεωρείται μια εύρωστη κοινωνία πολιτών το απαραίτητο συμπλήρωμα των δημοκρατικών θεσμών, είναι απαραίτητο να σημειώσουμε ότι το πιο δυναμικό και πιο πολιτικοποιημένο κομμάτι της κοινωνίας πολιτών είναι τα κοινωνικά κινήματα. Γι' αυτό και είναι πρόσφορο – και ίσως επιβεβλημένο– να θεωρηθούν ο πραγματικός και ζωτικός πυρήνας της κοινωνίας των πολιτών.

Η κρίση της δημοκρατίας ενίσχυσε τα κινήματα

Όπως έχει αναλύσει ο Peter Mair (2020), τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα, σημειώθηκε μια διπλή κίνηση που εξέφραζε και ταυτόχρονα δημιουργούσε αυτό που ονομάστηκε «κρίση αντιπροσώπευσης»: οι πολίτες απομακρύνονταν από την ενεργό κομματική στράτευση προς όφελος της επένδυσης στην ιδιωτική ζωή, τη στιγμή που τα πολιτικά κόμματα απομακρύνονταν από τους πολίτες, αποϊδεολογικοποιούνταν και κρατικοποιούνταν. Αφήνοντας κατά μέρος την ερμηνευτική αντίφαση που προκύπτει από αυτή τη διπλή κίνηση, μπορούμε να εντοπίσουμε και μία ακόμα αιτία της κρίσης αντιπροσώπευσης: στην εποχή της ύστερης νεωτερικότητας, όπου η μόρφωση και η ενημέρωση, καθώς και η συνακόλουθη αίσθηση της προσωπικής αξίας του πολίτη, είναι μεγαλύτερες από ποτέ, το πρόβλημα με

¹ Για παράδειγμα, η ανάπτυξη των τεχνολογικών μέσων, που επιτρέπει τη μεγάλης κλίμακας οριζόντια επικοινωνία και συλλογή δεδομένων, μπορεί να καταστήσει τις γραφειοκρατικές ιεραρχίες της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας εμπόδιο για τον περαιτέρω εκδημοκρατισμό των κοινωνιών.

² Φαντάζομαι πως μπορεί να εγερθεί η ένσταση ότι ξεχνάμε τις «πορτοκαλί επαναστάσεις», που έλαβαν χώρα στην αρχή του 20ού αιώνα σε χώρες του πρώην κομμουνιστικού μπλοκ, στην Ανατολική Ευρώπη. Σε αυτή την περίπτωση οφείλουμε να εξηγήσουμε πως δεν τις θεωρούμε «επαναστάσεις», με τη στενή έννοια του όρου, αλλά «εξεγέρσεις», που επιδίωξαν να επαναφέρουν την πολιτική ζωή στις διακηρυγμένες αξίες της δημοκρατίας (δίκαιες εκλογές κ.ά.).

την αντιπροσώπευση είναι η ίδια η αντιπροσώπευση. Οι πολίτες –και ειδικά οι νεότεροι– επιθυμούν να μιλούν οι ίδιοι για τον εαυτό τους.

Στο πλαίσιο αυτό, οι νέες ειδικά γενιές στράφηκαν στα νέα κοινωνικά κινήματα, προκειμένου να εκφράσουν νέες ανησυχίες (οικολογία, φεμινισμός, ΛΟΑΤΚΙ+, δικαιώματα ζώων) που τα παραδοσιακά κόμματα δεν έδειχναν πρόθυμα ή ικανά να αφουγκραστούν. Στα κινήματα όμως στράφηκαν και γιατί η κατίσχυση των νεοφιλελεύθερων πολιτικών, αφενός, και η μεταβίβαση εξουσιών σε υπερεθνικούς οργανισμούς χωρίς δημοκρατική λογοδοσία, αφετέρου, αποδυνάμωσαν τις θεσμικές πολιτικές διαδικασίες και παρέδωσαν το μέχρι πρότινος πρωτείο της πολιτικής στην οικονομία. Η επιβολή μιας «μετα-δημοκρατίας» (Crouch, 2006) είχε ως αποτέλεσμα την καταφυγή των πολιτών στην κινηματική δράση.

Τα κινήματα πρότειναν τρόπους αναζωογόνησης της δημοκρατίας

Στο βιβλίο της Donatella della Porta Μπορεί να σωθεί η δημοκρατία; (2013) συνοψίζονται οι συμβολές των σύγχρονων κοινωνικών κινημάτων στην αναζήτηση νέων λύσεων στο πρόβλημα της σύγχρονης δημοκρατίας. Η έμφαση που έδωσαν τα κινήματα στις αρχές του 21ου αιώνα, από το αντιπαγκοσμιοποιητικό κίνημα μέχρι το «κίνημα των πλατειών», στη συμπεριληπτική συμμετοχή, τη διαβούλευση, τη συναίνεση και την οριζόντια μορφή οργάνωσης προκάλεσαν σκεπτικισμό στα πολιτικά κόμματα και τα συνδικάτα, καθώς και, κατά περιπτώσεις, έντονες συζητήσεις για το μέλλον των παραδοσιακών τρόπων οργάνωσης των ομάδων διαμεσολάβησης. Μια ολόκληρη γενιά, οι Millennials, γαλουχήθηκε με (έστω και σύντομες) εμπειρίες άμεσης δημοκρατίας, ενώ και μεγάλο μέρος πολιτών παλαιότερων γενεών συμμετείχαν στα κινήματα τύπου Indignados/Occupy, στόχος των οποίων ήταν η «άμεση» ή «αληθινή» δημοκρατία. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα νέα κοινωνικά κινήματα στηρίζονται σε μικρές ομάδες και οργανώσεις στις οποίες κυριαρχούν οι αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες.

Ένας επιπλέον τρόπος με τον οποίο τα κοινωνικά κινήματα συνέβαλαν στις απόπειρες αναζωογόνησης της δημοκρατίας ήταν η εμφάνιση «κινηματικών κομμάτων» (Kitschelt, 2006· della Porta et al., 2017). Πρόκειται για αριστερόστροφα κυρίως κόμματα, που στράφηκαν προς τα κοινωνικά κινήματα, τα οποία με τη σειρά τους τα τροφοδότησαν με ιδέες, πρακτικές και έμπειρους ακτιβιστές. Οι περιπτώσεις του ΣΥΡΙΖΑ στην Ελλάδα (μέχρι το 2015) και του Podemos στην Ισπανία είναι οι πλέον χαρακτηριστικές αυτού του είδους κομμάτων.

Η δημοκρατία εντός των κινημάτων

Ανεξάρτητα όμως από όσα αναφέρθηκαν, η δημοκρατία στο εσωτερικό των κινηματικών οργανώσεων δεν είναι πάντα δεδομένη, καθώς δεν λείπουν οι ανισότιμες σχέσεις εξουσίας, τόσο σε έμφυλη βάση (Κοσσυφολόγου και Παπανικολόπουλος, 2020) όσο και σε γενεακή βάση (Παπανικολόπουλος, υπό έκδοση). Και δεν αναφερόμαστε μόνο στους παραδοσιακούς χώρους των αριστερών κομμάτων και των συνδικάτων, όπου ιστορικά ευδοκίμει ο «σιδερένιος νόμος της ολιγαρχίας» (Michels, 1997). Ακόμα και σε χώρους που υποτίθεται ότι αντιπαλεύουν τις πολιτικές ανισότητες, αναπτύσσονται άτυπες ιεραρχίες. Ακόμα και στην περίπτωση των ακαθοδήγητων κινητοποιήσεων τύπου Indignados/Occupy έκαναν την εμφάνισή τους «φυσικές ηγεσίες» (Παπανικολόπουλος και Ρόγγας, 2020). Σε κάθε περίπτωση πάντως, τόσο η στοχοθεσία των κινηματικών οργανώσεων και ομάδων ενάντια σε κάθε μορφής εξουσία όσο και η μέριμνά τους να αντιμάχονται στους κόλπους τους φαινόμενα ανισομερούς κατανομής της εξουσίας, καθιστά τα κοινωνικά κινήματα «καλούς αγωγούς» δημοκρατικών αντιλήψεων και πρακτικών.

Βέβαια, δεν πρέπει να παραβλέπουμε ότι υπάρχουν και ακροδεξιές ακτιβιστικές ομάδες και οργανώσεις, που εξυμνούν την ιεραρχία και τις ανισότητες και προβαίνουν σε βίαιες ενέργειες εναντίον πολιτικών αντιπάλων, μειονοτήτων και εν γένει ατόμων με διαφορετική από τις ίδιες ταυτότητα. Αυτές οι κινηματικές δυνάμεις προφανώς δεν προάγουν τη δημοκρατία, ούτε στο εσωτερικό τους ούτε σε κοινωνικό επίπεδο. Αποτελούν δε μάλλον προϊόν της κρίσης της δημοκρατίας.

Αποτελούν τα (λαϊκιστικά) κινήματα κίνδυνο για τη δημοκρατία;

Η Δεξιά, καθώς και μέρος του Κέντρου, θεωρούν το «λαϊκισμό» τον μεγαλύτερο κίνδυνο για τη δημοκρατία. Στην πραγματικότητα, η πληθωριστική χρήση της έννοιας του λαϊκισμού αποσκοπεί κατά κύριο λόγο στο να δαιμονοποιήσει τα κοινωνικά κινήματα που είναι επικίνδυνα για τις ελίτ και να τα στιγματίσει ως αντιδημοκρατικά. Εφόσον δεν υπάρχει κανένα μαζικό και/ή συγκρουσιακό κίνημα το οποίο να μην στρέφεται κατά της πολιτικής ελίτ που κυβερνά και της οικονομικής ελίτ που επωφελείται, πρακτικά δεν υπάρχουν κινήματα που δεν εμπίπτουν στον ορισμό του λαϊκιστικού κινήματος (Papanikolopoulos, 2021). Γι' αυτό και θεωρώ την έννοια του λαϊκισμού εντελώς απρόσφορη για τη μελέτη των κοινωνικών κινημάτων (στο ίδιο).

Αν όμως η έννοια του λαϊκισμού είναι απρόσφορη για τη μελέτη των κινημάτων, για την ίδια τη δημοκρατία είναι επικίνδυνη. Η στερεοτυπική και πολιτικά φορτισμένη θεώρηση του λαϊκισμού ως «δημοκρατικού αντιφιλελευθερισμού», το κύριο χαρακτηριστικό του οποίου είναι η ιδέα της λαϊκής κυριαρχίας (Pappas, 2015), αντιστρατεύεται τις ίδιες τις βάσεις του δημοκρατικού πολιτεύματος, καθώς το ίδιο το Σύνταγμα αναφέρει πως όλες οι εξουσίες

προέρχονται από το λαό και υπάρχουν για το λαό (Papanikolopoulos, 2020). Η a priori άρνηση των αντιλαϊκιστών ότι μπορεί να φταίνε οι ελίτ για τα κακώς κείμενα ή ότι οι ανισότητες μεταξύ ελίτ και λαού δεν είναι φυσικές και μπορούν να εξαλειφθούν τους καθιστά τους κατεξοχήν εχθρούς της δημοκρατίας, εφόσον θέλουν να την ακινητοποιήσουν, να την καταστήσουν μη συγκρουσιακή και να περιφρουρήσουν την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων. Σε αυτό το πλαίσιο, τα κοινωνικά κινήματα και η δημοκρατία δεν έχουν μόνο σχέση αέναης αλληλοτροφοδότησης, αλλά και κοινούς εχθρούς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Κοσυφολόγου Αλίκη και Δημήτρης Παπανικολόπουλος (2020), «Το φύλο του κινήματος. Έμφυλες διαστάσεις της συλλογικής δράσης στην Ελλάδα της κρίσης», στο Δημήτρης Παπανικολόπουλος (επιμ.), *Η εσωτερική ζωή του κινήματος. Όψεις της ενδοκινηματικής ζωής στην Ελλάδα της κρίσης*, Εκδόσεις των Συναδέλφων.

Crouch Colin (2006), *Μεταδημοκρατία*, Εκκρεμές.

della Porta Donatella (2013), *Democracy can be saved?*, Polity Press.

della Porta Donatella and Mario Diani (2010), *Κοινωνικά κινήματα. Μια εισαγωγή*, Κριτική.

della Porta Donatella, Joseba Fernandez, Hara Kouki and Lorenzo Mosca (2017), *Movement parties against austerity*, Polity Press.

Kitschelt Herbert (2006), “Movement parties”, In R.S. Katz and W.J. Crotty (eds.), *Handbook of party politics*, pp. 278-90.

Mair Peter (2020), *Κυβερνώντας το κενό*, Επίκεντρο.

Michels Robert (1997), *Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων στη σύγχρονη δημοκρατία*, Γνώση.

Παπανικολόπουλος Δημήτρης (υπό έκδοση), *Οι Millennials στο δρόμο. Ο ρόλος των γενεών στα κινήματα της σύγχρονης Ελλάδας*, Ινστιτούτο Πουланτζάς και Θεμέλιο.

Papanikolopoulos Dimitrios (2020), “Contentious politics or populism? Protest dynamics and new political boundaries in the case of Greek Indignados”, *Interface*, 12(1), 464-491.

Παπανικολόπουλος και Ρόγγας (2020), «Ακηδεμόνευτες κινητοποιήσεις, φυσικές ηγεσίες. Η περίπτωση των Ελλήνων Αγανακτισμένων», στο Δημήτρης Παπανικολόπουλος (επιμ.), *Η εσωτερική ζωή του κινήματος. Όψεις της ενδοκινηματικής ζωής στην Ελλάδα της κρίσης*, Εκδόσεις των Συναδέλφων.

Pappas Takis (2015), "Modern populism: Research advances, conceptual and methodological pitfalls, and the minimal definition", *Oxford research encyclopedia of political science*, pp. 11-34.

Tilly Charles (2011), *Δημοκρατία*, Gutenberg.

ΕΝΑ

Ίνστιτούτο
Εναλλακτικών
Πολιτικών

Ζαλοκώστα 8, 2ος όροφος
Τ.+30 210 3647912

info@enainstitute.org
enainstitute.org